

Kalbų tipologijos įvadas

Jurgis Pakerys

jurgis.pakerys@flf.vu.lt

1 paskaita. Planas

- Kas yra ir kam reikia kalbų tipologijos?
- Kalbų tipologija ir universalijos
- Kalbų tipologijos metodikos pradmenys: kalbų imtis
- Genetinė, arealinė ir tipologinė kalbų klasifikacija
- Kurso programa, atsiskaitymas ir kt.

Tikrovės fragmentas

Šis fragmentas įvairiose kalbose

- dan. *Se, jeg har fanget en guldfisk!*
- vok. *Schau mal, ich habe einen goldenen Fisch gefangen!*
- it. *Guarda, (io) ho preso un pesce dorato!*
- liet. *Žiūrėk, pagavau auksinę žuvelę!*
- lenk. *Patrz, złapałem złotą rybkę!*
- n. gr. *Koíta, épiasa to chrusópsaro!*
- suom. *Katso, minä sain kiini kultakalan!*

Kalbų panašumas ir skirtumas

- Visos kalbos leidžia iš esmės visas tikrovės situacijas paversti kalbiniais pranešimais
- Viena vertus, šie **konkrečių kalbų pranešimai** vienas nuo kito akivaizdžiai **skiriasi**
- Kita vertus, **pranešimų sudarymo principai ir elementai** kalbose **kartojasi**

Ekskursas: elementai ir principai

- Kalbos **elementų** pavyzdžiai:
 - skardusis priebalsis, nosinis balsis
 - prefiksas, infiksas
 - būtasis laikas, perfektas
 - asmuo, klasė (giminė)
 - tiesioginio objekto linksnis (galininkas, akuzatyvas)
 - pažyminy (atributas) ir t. t.

Ekskursas: elementai ir principai

- Kalbos **principų** pavyzdžiai
 - priebalsių asimiliacija, balsių harmonija
 - afiksų tvarka (šaknis, darybos afiksas, kaitybos afiksas ir pan.)
 - derinimas (gimine, linksniu ir pan.)
 - žodžių tvarka (pvz.: SOV, AdjN) ir kt.

Kam reikia kalbų tipologijos?

- Kalbų tipologija siekia:
 - (1) **išsiaiškinti** kalbinių principų ir elementų **varijavimą**
 - (2) **apibrėžti** galimus **kalbų tipus** pagal tuos principus ir elementus

Kam reikia kalbų tipologijos?

- Kalbų tipologija leidžia tiksliau ir **adekvačiau vertinti** konkrečios kalbos faktus, atsižvelgiant į kitų kalbų įvairovę
- Kalbų tipologija leidžia **daryti išvadų** ir **apie bendruosius žmogaus kognicinius ir komunikacinius gebėjimus**

Kalbų tipologijos pavojai

- ▣ Tiriant didelius įvairių kalbų kiekius, gali pasitaikyti **netikslumų**:

1) nepakankamai įsigilinama į tam tikrų reiškinių specifiką (sprendimas: atidumas, įtarumas, platesni gramatiniai aprašai, darbas su informantais, tekstais)

Kalbų tipologijos pavojai

- 2) gramatiniuose **aprašuose pasitaiko** faktų ar interpretacinių **netikslumų** (sprendimas: lyginti aprašus; darbas su informantais, tekstais)

- 3) teikdami duomenis **klysta informantai** (sprendimas: daugiau informantų)

Kalbų tipologija ir universalijos

- Tiriant kalbas pastebėta, kad tam tikri elementai ar principai yra būdingi visoms kalboms (universalūs)
- **Neimplikacinės absoliučiosios universalijos** pavyzdys: visose kalbose yra įvardžių

Kalbų tipologija ir universalijos

- **Neimplikacinės statistinės universalijos** (tendencijos)
pavyzdys: subjektas paprastai eina prieš objektą
- **Implikacinės universalijos**
pavyzdys: jei kalboje yra skardžiųjų pučiamųjų priebalsių ([v], [z] ir kt.), joje bus ir dusliųjų pučiamųjų priebalsių ([f], [s] ir kt.)

Kalbų tipologija ir universalijos

- Šiame kurse universalijų klausimas atskirai nenagrinėjamas, bet iš teikiamos medžiagos galima susidaryti bendrą vaizdą apie visoms pasaulio kalboms būdingus elementus ir principus
- Plačiau apie universalijas žr.:
 - William Croft, *Typology and universals*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004 (Filologijos skaitykloje)
 - Universalijų duomenų bazė:
<http://typo.uni-konstanz.de/archive/intro/>

Metodika: kalbų imtis

- Norėdami gauti patikimų rezultatų turėtume ištirti kuo daugiau (7000?) kalbų
- Užuot tyrus visas kalbas, galima sudaryti kuo geriau pasaulio kalbų įvairovę atspindintį rinkinį – **kalbų imtį** (angl. *language sample*)
- Tam reikia atsižvelgti į genetinę, arealinę ir tipologinę kalbų klasifikaciją

Genetinė kalbų klasifikacija

- Imtyje turi būti kalbų **iš kuo įvairesnių šeimų** (angl. *family*) **ir jų šakų** (angl. *branch/genus*)
- Dažna netipologinių tyrimų klaida: daryti apibendrinimus remiantis gerai ištirtomis kalbomis, vartojamomis tik Europoje

Genetinė kalbų klasifikacija

- Problema: ne visos kalbų šeimos ir jų šakos yra vienodai diferencijuotos, todėl negalima tikėtis, kad viena kalba gerai reprezentuos savo šeimos ar šakos įvairovę
- **Pavyzdys:** WALS Online (wals.info)
 - > Languages, žr. Family/Genus (4 ir 5 stulpelis)

Arealinė kalbų klasifikacija

- Imtyje turi būti kalbų **iš kuo įvairesnių geografinių arealų**
- Kaimyninės kalbos (nors genetiškai ir nesusijusios) gali turėti bendrybių dėl kontaktų (tai, beje, įdomus ir vertingas faktas)

Arealinė kalbų klasifikacija

- **Stambiausi (makro-) arealai:**
 - Eurazija
 - Afrika
 - Šiaurės Amerika, Pietų Amerika
 - Australija
 - Papunėzija

- **Pavyzdys:** WALS Online (wals.info) > Languages, žr. Macroarea (6 stulpelis; jei norite žemėlapiu, virš *Countries* spausti rinktis map.html; t. p. galite parsisiųsti duomenis įvairiais formatais)

Tipologinė kalbų klasifikacija

- Imtyje turi būti **skirtingų** tipologinių klasių (**tipų**) kalbų
- Pavyzdys: tyrėją domina tam tikri žodžių tvarkos klausimai. Jei sudarytoje imtyje vyraus vieno tipo (pvz., SOV) kalbos, tyrimo rezultatai nebus patikimi
- Kokių gali būti kalbų tipų, pamatysime nagrinėdami konkrečius aspektus kurso metu

Imčių pavyzdžiai

- **WALS 100 kalbų imtis:**
<http://wals.info/languoid/samples/100>
- **WALS 200 kalbų imtis:**
<http://wals.info/languoid/samples/200>
- **Kaip jos buvo sudarytos:**
<http://wals.info/chapter/s1>
(žr. 3.1. The WALS samples)

Kurso programa ir kt.

- **Kurso puslapis:**
<http://web.vu.lt/flf/j.pakerys/>
(Kalbų tipologijos įvado kursas)

- **Kurso struktūra:** paskaita, po to seminaras

- **Programa**
 - Kalbotyros įvado kurso žinios laikomos bazinėmis
 - Jūsų siūlymai (kuo domitės ir apie ką rašote)!

Kurso programa ir kt.

□ **Atsiskaitymas**

- 2 kontroliniai darbai (vidurio semestro ir sesijos), abu 1x galima perrašyti
- 1 savarankiškas darbas (pristatymas seminarų arba paskaitų metu, vertinamas įskaita)

□ **Vertinimas**

- Kontrolinių darbų pažymių vidurkis
- Neparengtas ir nepristatytas savarankiškas darbas: -2 balai

Seminarų tvarka

- **Darbas seminarų metu:** skaitiniai (derinami su paskaitomis); darbas nedidelėmis grupėmis
- **Savarankiški darbai (pristatymai)** (plačiau aprašyta I–IV sem. plane, bus išdalyta per I seminarą; t. p. kurso puslapyje); stenkitės planuoti iš anksto

WALS ir glosavimas

- **Kaip naudotis *WALS Online*?**
(<http://wals.info/>)
- **Kaip suprasti glosavimą?**
(<http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>)

Artimiausio seminario užduotis

- **Skaitinys** (šiandien gausite nuskenuotą el. paštu; jei negaunate, drąsiai man rašykite)

- Schachter, Shopen, *Parts-of-speech systems*:
 - **1–22** (*Introduction; Open classes: nouns, verbs, adjectives, adverbs*)
 - **22–24** (*Closed classes; tik įvadas*)

Artimiausio seminario užduotis

- **Orientaciniai klausimai:**
 - kas yra atvirosios ir uždarnosios klasės?
 - ar daiktavardžių ir veiksmažodžių skirtis universali?
 - kaip kalba gali funkcionuoti be būdvardžių (arba su labai mažai būdvardžių)?
 - kaip kitos kalbos gali reikšti tai, kas lietuvių ar kitoje panašioje kalboje žymimarieveiksmiais?